

Söylem, Söylem-Dışı ve Teorik Stratejiler*

Ali Murat Özdemir**

Özet

Okumakta bulunduğunuz çalışma, söylem ve kapitalist iktidar arasındaki ilişkileri değerlendirirken dikkat edilmesi gereken hususlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın iki temel konusu ve bir gayesi bulunmaktadır. Gerçekliğin temsili hususu ve Althusserci Marksizm'in post-yapısalcılık karşısındaki konumu bize konuları verirken, materyalist bir teorik stratejinin kontürleri üzerine saptamalar da gayeyi teşkil edecektir.

Anahtar kelimeler: Söylem, Althusser, yapısalcılık, post-yapısalcılık, söylem-dışı alan

Discourse, Extra-Discourse and Theoretical Strategies

Abstract

This article explores the relation between work, discourse and power in capitalist societies. This study has two objects of investigation and one aim. The issues of the representation of reality in mind and of the theoretical position of Althusserian Marxism against post-structuralism give us the objects of investigation. To take some preliminary notes for a possible future materialist discursive/theoretical strategy gives us the aim.

Key words: Discourse, Althusser, structuralism, post-structuralism, extra-discursive realm

---

* Yazının tasarlanma ve biçimlenme sürecindeki katkıları nedeniyle Ebubekir Aykut'a teşekkür ederim.

** Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Üretim araçlarından ayrılmış bir insanın emeğini satması, nesnel ilişkilerin dayattığı bir zorunluluktur.¹ Bu zorunluluk kapitalist sömürünün önkoşuludur ve üretim ilişkileri içerisindeki yerinizle ilişkilidir. Emeğini meta-formunda satma zorunluluğuna uymamasının doğrudan müeyyidesi açlık ve dışlanma olduğundan, emekçinin zorunluluğu ile su moleküllerinin belirli ısı karşısında harekete geçmelerini sağlayan zorunluluk arasında –tam bir örtüşme olmasa da– bir yakınlık bulunmaktadır. Artı değerın temellükü ekseninde biçimlenen sömürü ilişkisi, kapitalist toplumların diğer toplumlardan ayırd edilmesi ve iktidar mücadelesinin bu toplumlara özgü yanının anlaşılması için esaslı önemi haizdir.

Emek potansiyelini satan emekçinin içinde bulunduğu zorunluluk hali (bu halin ısıtılan su moleküllerinin tabi olduğu zorunluluk ile benzer ve benzemez yönleri), söylem ve kapitalist iktidar arasındaki ilişkileri değerlendirme maksadı ile yazılan bu metin için bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Zira söylem-dışının söylem üzerindeki etkilerinin (ve aksinin) anlaşılması için sınırsız olanaklar sunan toplumsal bir etkinlik olarak sömürü ve bunun diğer toplumsal tahakküm biçimleri karşısındaki ayrıcalıklı konumu; hem hümanist hem de yapısalcı izleklerden gelişen Marksist analizlerin ortak noktasını oluşturmaktadır. Okumakta olduğunuz giriş bölümünün son paragrafına kadar sömürü, tahakküm ve söylem hususunda bir takım saptamalar yapıp, kapitalist iktidarın ayırd edici yönlerine değinecek, son paragrafta yazının gelişim planını ortaya koyacağız.

Sömürü kapitalist toplumdaki yegâne tahakküm biçimi değildir. Bir başka deyişle iktidarın yegâne nesnesi sömürü değildir. Üretim ve onu imkân dâhiline sokan ilişkiler, çeşitli (fakat nihai olarak iki sınıfa göre konumlanmış) toplumsal kategorilere dâhil insan gruplarının (içinde buldukları toplumların çizdiği yapısal sınırlar ve imkânlarla) doğayı dönüştürmek için birlikte ve birbirlerine karşı giriştikleri insani/toplumsal eylemleri ve bu eylemlere için uyum pratiklerini ve şiddet biçimlerini gündeme getirir. Bu ilişkiler ve bu ilişkilere mündemice uyum pratikleri ve şiddet biçimleri, üretimin yapıldığı noktayı, bölüşümü, dağıtımı ve tüketimi kapsamakla kalmaz, doğrudan değer-biçime (*value form*)² endekslenemeyecek toplumsal ilişkileri de etkilerler. Tekrar edelim: Bu çelişkili ve kapsayıcı ilişkiler bütününün (toplumsal ilişkilerin) üretimi ve yeniden üretiminde istihdam edilen şiddetin ve bu süreçte beliren uyum pratiklerinin yegâne kaynağı sömürü değildir.

1 Buradaki ilişki vurgusunun, ilişkilerin tesadüflü olmadığını ya da kişisel kararlara dayanmadığını varsaydığımı, bu ilişkilerin, ilgili Marksist yaklaşıma göre değışse de, bağlayıcılık taşıdığını, bu ilişkilere girenleri ve/veya aynı anda mevcut “diğer ilişki setlerini” (yapıları), bütünüyle ya da karşılıklı ilişki içerisinde bir ölçüde biçimlendirdiği iddiasını içerdiğini belirtmek gerekir.

2 Metaya için değışim değerin sosyal dışavurumu.

Sömürü, tahakküm ve iktidar arasındaki ilişkileri anlaşılır/açıklanabilir kılmak maksadıyla ihtiyaç duyabileceğimiz kavramlar arasında üretimin sosyalliği, söylem, ideoloji gibi kavramlar bulunmaktadır. Üretimin sosyalliği kavramı, toplumu oluşturan insanların, içinde buldukları toplumların çizdiği yapısal sınırlar ve imkânlarla, doğayı dönüştürmek için birlikte ve birbirlerine karşı giriştikleri insani/toplumsal eylemlerin sebebi ve ürünü olan ilişkilere gönderme yapmaktadır. İktidarın somut örgütlenmesi (verili bir toplumda ve zamanda aldığı biçim), doğrudan bu ilişkilerin yapısına referansla açıklanamaz; ancak iktidar bu bağlamda cisimlenir (sınırları da imkânları da bu bağlamın ürünüdür). Bu nedenle Roma İmparatorluğu'ndaki iktidarla, Amerika Birleşik Devletleri'ne ait devlet aygıtlarında üretilen iktidar, aynı kavramın farklı açılımlarına denk düşmez. Kapitalist toplumlarda iktidar, yüzer-gezer bir şey olarak değil, bizatihi burjuva hukuk söyleminin unsurlarından birisi olarak mülkiyet kurumunun, özel mülkiyet mitinin ve benzer toplumsal kontrol teknolojilerinin imkânları üzerinden etkilerini üretir: Siyasal iktidarın her tatbik edilmesinde, farklı (iktisadi, siyasi ve ideolojik) yanları ağır basan ilişkiler içiçe geçmiş halde etki üretecektir. Bu ilişkiler dairesinde üretilen ve bu ilişkilerinin üretimi ve yeniden üretimi için istihdam edilen iktidarın etkisi, ilkel birikimden milliyetçi ya da dinci şiddet biçimlerine, aile içi işbölümüne ve dolayısıyla cinsiyetçiliğe kadar, artı-değer üretimi (sömürü) ile doğrudan bağlantılı olmayan bir seri alanda sonuçlar doğurur. Buradaki nedensellik tek yönlü (teknik işbölümünden sosyal işbölümüne doğru) değildir, yapısaldır.

Her durumda belirli toplumsal pozisyonları dolduran bir varlık olarak birey, çevresiyle (üretim ilişkileriyle) ilişki içerisinde biçimlenir. Üretim ilişkileriyle girilen ilişki (kendini, kendi pozisyonunu anlamlandırma, bu pozisyonunun sınırlılıkları ve imkânlarını değerlendirme kapasitesi) dil başta olmak üzere, toplumsal iletişimi imkân dâhiline sokan sinyal, simge ve söylemler üzerinden gerçekleştirilir. Birey kendisinden önce var olan bu sinyal, simge ve söylemler dünyasının içine doğar. Daha en başından sosyal olan bu alanın imkânları ve sınırlılıklarıyla eylemeye başlar. Kendini, kendi sınıflı toplumsal çevresini ve sınıf pozisyonunu sembolik alan üzerinden anlamlandırır ve açıklar. Ancak iletişimin sembolik alan üzerinden gerçekleşmesi, post-yapısalcıların savladığı gibi anlam üretiminin hiçbir sınırlamaya tabi olmadığı ya da keyfi olduğu anlamına gelmez. Sembolik alanın ürettiği etkinin sınırı (ne olamayacağı) söylem-dışı alanda aranmalıdır.

Üretim ilişkileriyle girdiğimiz ilişkiye ideoloji denir. İdeolojinin anlatı kısmını (kendi kendimize anlattığımız hikâyenin kelimelerle örülen kısmını) söylemler oluşturur. Dışımızdaki gerçekliği zihnimizde temellük etmek için örgüye (söyleme) ihtiyaç duyarız. Bir başka deyişle dış nesnelere zihnimizde kendiliğinden ve doğrudan temsil edilemezler, onları ideoloji dolayımıyla temellük ederiz.

Söylemler birbirleri ile ilişki içerisinde bulunan önvarsayımlar ve önkabullerle örülür. Bir söylemin her bir unsuru bir diğeri ile rabitalıdır. Kapalı söylemler kendisini, olgulara içkin, “şeylerin doğasından türeyen zorunlu ilişkiler” olarak dayatan söylem-dışını hesaba katamazlar ve somut gerçekle (*real in concrete*) karşılaştıkları (somut gerçeğin kendisini dayattığı) her yerde bir boşluk (*absence*) verirler.³ Burjuvazinin söylemleri kapalıdır. Eleştirel söylemler açık olma iddiasında bulunurlar: Somuttaki gerçeği temellük etmek için, söylem-dışı alanın etkisini her daim hesaplayıp kendilerinde temsil etmeye yarayacak açıklıklar üretme iddiası içerirler. Diğer yandan, kapalı olsunlar olmasınlar, söylemlerin unsurları arasında bir tutarlılık ilişkisi bulunmak gerekir.⁴ Söylemin etkisi açısından tutarlılık ölçütü, eleştirel konumlar edinen söylemler için hâkim söylemlere göre daha belirleyicidir. Bu ölçüte uyulmaması durumunda eleştirel söylemler, hâkim söylemlere göre daha çabuk yaralanırlar.

Üretim araçlarından ayrılmış insan, nesnel ilişkilerin dayattığı bir zorunluluk olarak emeğini satar. Burada bahsi geçen zorunluluk, hem piyasanın dayattığı zorun (iktisadi zorun), hem ilgili kimsenin bir baba, anne, eş adayı vs. birisi olarak toplumsal sorumlulukları hakkında kendisine anlattığı hikâyenin (ideolojik zorun ya da uyum pratiklerinin), hem de ücreti ikame edecek geçim kaynaklarına (ilgili kişi rantıye değilse hırsızlık, dolandırıcılık, gasp vs.) ulaşım bedelinin (siyasi-hukuki zorun) ürünüdür. Bu zorunluluk kapitalist sömürünün önkoşuludur ve üretim ilişkileri içerisindeki yerinizin dayattıklarıyla ilişkilidir. Kimliğiniz kendinize anlattığınız hikâyeyi belirlediği ölçüde sömürü ilişkileri üzerinde etkili olacaktır. Bu bağlamda kimlik meselesi önemlidir. Ancak kimlik meselesinin, özgürlüğü piyasaya (ve bireysel haklar lisanına) endekslemek suretiyle üretilen “çözümler” dairesinde ele alınması kabul edilemez. Bu tarz çözümler her defasında, “...piyasa ve onun ‘libidinal akıntısıyla’ dayatılan bir başka itaat biçimine”⁵ tahvil edilir. Siyaset bireysel haklar arasından birisini (bedeli mukabilinde) seçme özgürlüğü üzerinden yapıldığında buna sınıf siyaseti, ürününe de sınıf şiddeti denir. Öyleyse, sınıf perspektifinden bakıldığında, piyasa odaklı çözümler üreten

3 Louis Althusser (1987). *Politika ve Tarih*, çev. Alaeddin Şenel ve Ömür Sezgin, Ankara: V Yayınları, s. 18-21.

4 Etkililik endeksi olarak adlandırılabilir -ve söz konusu ögesi ya da yapısı edimsel olarak bütünü bütünlüklü yapısı içinde etkilenmiş olan- teorik teknoloji, anılan tutarlılık ölçütü hakkında fikir verebilir: “Etkililik endeksinden anlamamız gereken şey, bütünü edimsel mekanizması içinde verili bir ögenin ya da bir yapının az çok baskın ya da tabi, dolayısıyla, her zaman için az çok ‘paradoksal’ belirlenim niteliğidir”. Louis Althusser, vd. (2007). *Kapital’i Okumak*, çev. A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, s.354. Bir başka deyişle, toplumsal bütünü farklı düzeyleri ya da kerteleri arasında mevcut bir etkililik hiyerarşisi vardır. Althusser, vd. (2007) s. 354.

5 Etienne Balibar (2007). *Biz, Avrupa Halkı: Ulusaşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünümler*, çev. Kutlu Tunca, İzmir: Ara-lık Yayınları, s. 40.

hakim söylemlerin tutarlılıktan yoksun olduklarında bile hakim konumlarını kaybetmemeleri durumu ile emekçi sınıfların -akademi başta olmak üzere- devletin ideolojik aygıtlarından dışlanmaları durumu arasında “tutarlı” bağlantılar kurulabilir. Sol-liberalizm gibi isimler altında beliren kimlikçi siyasalar toplama olarak politik pratiğimizi belirleyen söylemleri tek kelimeyle tanımlayacak olsak; anılanlar söz konusu bağlantının reddiyesi ekseninde dizilirler.

Sadece iktisadi yanı ağır basan üretim ilişkilerinden müteşekkil olmadığını savlıyor olduğumuz üretim alanı, kapitalist toplumun bütün üretim normlarını belirlediği gibi, şiddetin ve uyum pratiklerinin üretiminde istihdam edilen normları (dolayısı ile kabul edilebilir –yasal– ve edilemez –yasa dışı– şiddetin kıstaslarını) da belirlediğinden, kapitalist toplumlarda “doğrudan artı-değer üretimi ile ilgili olmayan” şiddet biçimleri, kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişinden (kapitalist toplumsal bütünselliği imkân dâhiline sokan ideolojik, siyasi ve iktisadi kertelerden) esaslı ölçülerde etkilenirler.⁶ Öyleyse diğer tahakküm biçimleri sömürü ilişkilerine indirgenemeseler de, artı-değerin temellükü (sömürü) ekseninde biçimlenirler.

Okumakta bulunduğunuz çalışma, söylem ve kapitalist iktidar arasındaki ilişkileri değerlendirirken dikkat edilmesi gereken hususlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın iki temel konusu ve bir gayesi bulunmaktadır. Gerçekliğin temsili hususu ve Althusserci Marksizm’in post-yapısalcılık karşısındaki konumu bize konuları verirken, materyalist bir teorik stratejinin kontürleri üzerine saptamalar da gayeyi teşkil edecektir. Bu bağlamda öncelikle gerçekliğin temsili sorunu ele alınacaktır. Ardından söylem teorilerinin materyalist niteliklerinin sürdürülmesi için söylem-dışının belirleyici etkisi üzerine çalışılacaktır. Çalışma materyalist bir teorinin sahip olması gereken öncüllerin (teorik stratejinin) içeriği üzerine notlarla bitirilecektir.

Gerçekliğin Temsili Sorunu

Dışımızdaki gerçekliğin düşüncede olası en nesnel temsilini gerçekleştirme çabası bilimselliğin kriterini verir. Bilimin nesnesi toplumsal üretim ilişkileridir. Marksist teorideki ana damarlardan birisine göre, egemen sınıf somut toplumsal ilişkileri kendi çıkarlarına göre yorumlayıp çarpıtarak, ortaya çıkan anlatıyı tahakkümü altına aldığı sınıflara kabul ettirir. Böylece kapitalist sınıfın –çarpıtarak– “yansıttığı” gerçeklik, bütün toplumun yanılması haline gelecektir. Çarpıtılarak

6 Nesnel toplumsal yapıların araştırılması gerekliliğine yapılan vurgunun, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal’in ekonomik indirgemeciliğini çağırıştırması nedeniyle (Terry Eagleton (2004a). *Kuramdan Sonra*, İstanbul: Literatür), kötü bir şöreti olduğu aşikârdır. Ancak okuyucu ile değer-dışı biçim (*non-value form*) ve toplumsal ilişkilerin iççeliği kavramsallaştırmalarıyla üretim sürecinin geniş bir toplumsal ilişkiler ağını içerdüğünü ortaya koyan; yasal ilişkilerin yeni bir değerlendirmesini yapan; kendisine paradigma içinden ve dışından gelen eleştirilere cevap verme enerjisini kaybetmemiş Marksizm’lerin varlığını paylaşmak gerekir. Bu bağlamda Althusserci Yaklaşımlar ve Düzenleme Okulu iyi birer örneklerdir.

yansıtılan bu gerçekliğin karşısına Marksist bilim, dışarıdan, çarpıtılmadan yansıtılan gerçeği koyacaktır. Aynı damardan ilerlendiğinde, üretim ilişkileri ile bunların bilgisi aynı şeydir. Bir başka deyişle, üretim ilişkileri çarpıtılmadıkça, hiçbir anlam değişikliğine uğramaksızın zihinde yansiyacaktır. Bu durumda bilim bu ilişkileri örtüleyen unsurları ortadan kaldırmaktan ibaret olacaktır. Ele aldığımız bu ilk damarın karşısında, bilgi sürecinde düşünülen kategorileri yöneten düzenin, gerçek tarihsel yaratılış sürecindeki gerçek kategorileri yöneten düzenle çakışıp çakışmadığı sorunu ile yüzleşen Althusserci yaklaşım ve onun türevleri bulunur. Buna göre, ideoloji-bilim ayrımı ekseninde insan merkezli olmayan (insanın kendi toplumsal ilişkilerini, incelediği nesnenin bilgisine kaydetmediği), açık (ilgili topluluğun üyelerinin kendilerini kendilerine açıklamak için geliştirdiği anlatıyı dışlamayı bilip, somuttaki gerçeği temellük etmek için, söylem-dışı alanın etkisini her daim hesaplayıp kendilerinde temsil etmeye yarayacak açıklıklar üretme iddiasına sahip olan) ve bilgiyi mutlaklaştırmayan (somut gerçekle düşüncedeki somutu ayırıştırabilen, ikisi arasındaki açıklığı tanıyan) bir çaba ile üretim ilişkileri ile kurduğumuz ilişkiyi anlamaya çalışabilir, toplumun somut gerçeğine daha yakın bilgi üretebiliriz.

Gerçekliğin kavramsallaştırılması (düşüncedeki somut-*concrete in thought*) ile somut hali arasındaki (somut gerçek-*real in concrete*) ayrımı tanıyan ve bilgilerin doğruluğunu, onların üretim sürecinin içinde arayan Althusserci açılım ekseninden bakıldıkta, ideoloji bir yansıma değil, kolektif-zihinsel bir üretim olarak karşımıza çıkacaktır. Kolektif-zihinsel üretim boşlukta gerçekleşmez. Bu perspektiften, ideoloji yanlış bilinç değildir: İnsanın kendi varoluş koşulları ile kurduğu hayali ilişki ya da üretim ilişkileri ile kurduğu ilişkidir ideoloji. İnsanlar kendi toplumsal ilişkilerini bu tahayyül sayesinde ve onun dolayımı ile yaşarlar.

Söylem-Dışının Etkisi ya da Söylem-Dışı ile Söylem Arasındaki İlişki

Althusserci yaklaşıma göre ideolojilerin kaynağı kendi içerisinde çatışmalı olan toplumsal yapıdır, bu yapı içerisinde anlamlarını bulan maddi pratiklerdir. İnsan öznel deneyim aracılığı ile toplumsal gerçekliği doğrudan anlayamaz, ya da başka bir deyişle, sosyal bütünlük, bütünselliği içerisinde öznel deneyime açık değildir. Zira sosyal bütünlükler, işleyişleri öznelerin deneyimleri içerisinde anlaşılamayacak şekilde yapılanmıştır. Toplumsal ilişkiler özneler arası ilişkilerde mevcut olmayan (onlara bakarak, gözlemleyerek anlayamayacağınız) koşullara bağlıdır. Koşulları içerisindeki süreklilikleri, ilişkileri yapı olarak karşımıza çıkartır ve öznelerarasılığı (*intersubjectivity*) da bu koşullanmış ve yapılaşmış ilişkiler bütünü belirler.⁷ İşte sosyal ilişkilerin öznelerarasılığı olası kılan aşkın varlıkları toplum etkisini (*society effect*) oluşturur.

7 Sosyal ilişkiler deneyimin terimleri ile anlaşılabilir ise onları ancak bilimin öznellik karşıtı rasyonalitesi olarak niteleyebileceğimiz tarihsel materyalizmin yardımı ile anlayabiliriz.

İdeolojilerin sınıfların düşünme alışkanlıklarını, kalıplarını ve dünya görüşlerini “yansıtmaları” beklenemez. Sembolik alan üretici eylemin doğrudan türevi değildir. Tarih bireylerin/insanların bilinçli müdahaleleri tarafından yapılmamaktadır. “Herkesin bildiğinin” ortak akıl cinsinden ölçülüp, özneler tarafından ifade edilmesi “yanlış olanı” “düzeltmeye” yetmeyecektir. Zira bu “apaçıklık/besbellilik”⁸ durumunun bizatihi kendisi ideolojilerin etkisidir. Bir başka deyişle özneler ve onların deneyimleri aktüel sosyal mekanizmalar tarafından belirlenime tabidir. Bu yüzden üretim ilişkileri ile kurduğumuz ilişkinin hayali (tahayyül edilen) bir ilişki olma özelliğinden yola çıkıp bu hayal etme işleminin öznel olduğunu söyleyemeyiz.

İşçiler ve “eşitsiz bir çelişki” içerisinde bunların karşısını oluşturanlar ancak ideolojinin içerisinde ve ancak ideoloji dolayımı ile özneler olarak kurulur. İdeolojinin içindeki özne hayali bir kimliğe bağlanır/ bu kimlikle özdeşleşir (*identification*) ve fazlası bu kimlik dolayımı ile özne olur ve bir şeyi başlatmaya kadir ve tuttuğu taraf nedeni ile sorumlu bir varlık olarak tahayyül edilir.⁹ Üretim ilişkileri ile ilişkimiz bir tahayyül eyleminin ürünüdür dedik zira bu ilişkinin var olabilmesi için ideolojik koşullanmanın içerisinde olmamız; bir başka “öznenin” bize “özne” olarak seslenmesi (*interpellation*) ve bizim de “özne” olarak selamlanılışımız karşısında bir özne gibi davranmamız gerekmektedir.¹⁰ Buradaki seslenme (adlandırma ya da çağırma da denebilir) ve tanınma süreci bizi özneler olarak bir yere koyacak, elimize kimliğimizi tutuşturacaktır.

Althusserci yaklaşıma göre kavramlar dolayımı ile düşünülebilir hale gelen anlamlar, ideoloji alanının bir parçasını oluştururlar. Bu kavramları kendi örgüsü içerisinde taşıyan söylemler de ideolojinin spesifik biçimlerinden birisini teşkil eder. Anlamın materyalist karakteri, onların göstergeler aracılığı ile iletilmesinde olmadığı gibi, kelimenin kendi içerisinde anlam taşımasında da değildir. Anlamlarla, kelimelerin dilbilimine içkin özellikleri arasında hiçbir bağlantı bulunmamaktadır. Bu durumda dil sistemi anlamın üzerinde üretildiği bir araçtır, anlamın önkoşuludur ama anlamın kendisinin kaynağı değildir.

İdeoloji ve söylemle uğraşan Marksistler aynı şeyleri kurumlarla ideolojiler arasındaki ilişkiler için de söyleyebilirler. Bir söylemin bir işçi kuruluşuna ait olması onu kendiliğinden işçi sınıfına ait hale getirmez. Söyleme sınıfsal karakterini veren şey onun sınıf mücadelesine etkisi ile mücadeledeki pozisyonlarla, ilgilidir. Bu bağlamda Katolik kilisesinin, ya da ulusalcı hareketlerin söylemlerinde

8 Louis Althusser (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki.

9 Althusser (2003).

10 Althusser (2003).

içerilen talepler sınıf mücadelesine etkisi üzerinden sınıfsal içerikler edinebilir. Aynı kelimeler farklı pozisyonlardaki kullanıcıların ağızında farklı anlamlar ifade eder. “Özgürlük” kelimesi yönetici sınıfların dilinde engellerden (iş sözleşmesinin “katılığından” mesela) azade olmak ya da piyasaya (ve bireysel haklar lisanına) endekslenmiş “çözümler” önermek anlamlarına denk düşebilecekken, işçi sınıfının dilinde, herkes için hep birlikte üretmek anlamına gelebilecektir. Bu bağlamda ideolojik mücadele, söylemin tümünü, söylemi oluşturan anlamlar denizini bir baştan diğer uca geçerek, etkiler. Böyle yaparken düşünceyi çeşitli alanlara ayırır/ayırıştırır ve bunların arasında değişen yeni/geçici ittifaklar kurar. Nihayetinde denilebilir ki, söylemle uğraşırken öncelikle konuşmacının verili konjonktürdeki pozisyonunu ve ardından, söylemin (ait olduğu dini, eğitimsel, hukuki vs. kurumsal alanlar dolayımı ile) belirleyici etkiler ürettiği koşulları hep göz önünde bulundurmak gerekir.

Kelimeler söylemler aracılığı ile pozisyonlar edinirler.¹¹ Kelimelerin anlam kazandığı bu pozisyonlar antagonistik pozisyonlardır. Anlamlar devletin ideolojik aygıtlarını kat ederek geçen ama bunların dışında üretim ilişkilerinde köklenen antagonizmaların etkileridir. Anlamlar mücadeleler aracılığı ile kazanılır ya da dönüşürler. Doğru, Althusserciliğin ortaya koyduğu gibi kavram ancak kavramlardan çıkılarak üretilebilir ya da dönüşebilir, ancak kavram düzeyinde meydana gelen bu değişikliğin kaynağı kavramlar arası (göstergeler arası) ilişkide değil, kavramın dışında (göndergeler –referent– dünyasında) aranmalıdır. Macherey’in dediği gibi “... [kavramdan kavrama] hareket kavram tarafından üretilmiş değildir, belirli maddi koşullarda kavramdan yola çıkarak bilgiyi üretir. Bu yeni bilginin ortaya çıkışıyla gerçek doğrudan doğruya dönüşmüş değildir: ‘Önceden olduğu gibi, sonradan da, kendi bağımsızlığı içinde, düşüncenin dışında varlığını sürdürür’ (Katkı’ya giriş)”¹².

Bir başka deyişle–sonradan Post Yapısalcı fikir üretiminin peygamberleri olacak isimlerin sıklıkla tekrarladığının aksine– anlam gösterenlerde bulunmamaktadır. Bu bağlamda, örneğin Derrida’nın gösterenin gösterilene önceliği üzerine yaptığı ve bu eksenden Saussure’ü kendi teorisini yanlış anlamakla suçladığı analiz¹³ Marksist perspektifler açısından yıkıcı bir etkiyi haiz olmayacaktır. Marksist yaklaşım fiili hareketi niyetin önüne koymaktadır: “...açıklanan konumları neden oldukları etkiler ve ele geçirdiği konumlar dizgesi açısından yargılamak gerekir”¹⁴. Diğer yandan, toplumsal yaşam içindeki belirli bir pozisyondan söylenebilecek

11 Diane Macdonell (1991). *Theories of Discourse*, Oxford: Basil Blackwell, s. 51.

12 Louis Althusser, vd. (2007). *Kapital’i Okumak*, çev. A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, s. 290.

13 David West (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant, Hegel’den Foucault ve Derrida’ya*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma.

14 Louis Althusser (1991). *Özeleştirici Öğeleri*, çev. Levent Targu, İstanbul: Belge, s. 20.

ve söylenmek zorunda olan şeyleri belirleyen kurallar kümesinin diğer kümeler karşısındaki konumu, konuşmacının gündeminde değildir. Konuşmacı bunun hesabını yapamaz.¹⁵

Althusserci yaklaşımda söylem dışının belirleyiciliği esastır. Althusserci perspektiften ve onun dilbilimsel öncüllerinden bakıldıkta, dil nesnelere verilen isimlerin toplamından oluşmaz. Dünyayı aynı şekilde düzenleyen iki dil sistemi bulmak imkânsızdır. Bütün dillerin yapılarını belirleyen bir yapılar yapısı yoktur.¹⁶ Bu noktadan hareketle aktörlerin nesnelere verdiği anlamların keyfililiğine ulaşan post-yapısalcılığın vargısı, Saussurecü dilbiliminin temel ayrımının yanlış bir yorumuyla desteklenmektedir.¹⁷ Şöyle ki: Saussure göstergenin; gösteren ve gösterilen olmak üzere iki kısımda incelenmesini önerirken, göstergeyi soyut bir nesne olarak kurgulamıştı. Bu soyut nesne; dilin nesnesiydi ve doğrudan somuttaki gerçekle rabıtalı değildi; keyfiydi. Bir başka deyişle gösterdiği şey tarafından belirlenmiyordu. Bunun kanıtı, göstergelerin farklı dillerdeki çeşitliliğinde bulunabilirdi. Bir dilde üç gösterge ile kastedilen-şey/gönderge (*referent*) bir başka dilde bir gösterge ile adlandırılabilirdi. Ancak buradaki keyfi olma durumu, dilin kullanıcılarının mevcut göstergelerin yerine yenilerini önerebilme keyfiyetine ya da göndergenin (*referent*) istenilen durumda başka başka göstergelerle irtibatlandırılması keyfiyetine denk düşmüyordu. Söylem dışının (*real in concrete*) etkisini göz ardı etmek için kullanılamazdı.

İnşacılığın ya da post-yapısalcılığın esaslı hataları, kastedilenle (göndergeyle), gösteren arasındaki ayrımın göz ardı edilmesinde yatmaktadır.¹⁸ Öyleyse aktörlerin nesnelere verdiği anlamlar temelinde eylediklerini ve bu anlamların da sosyal olarak inşa edildiğini savlarken göndergenin zorlayıcılığını (söylem-dışının söylem üzerindeki etkisini) göz ardı edemeyiz: Sosyal inşa süreçleri, bir norm ya da yargı seti yerine bir başka norm ya da yargı setinin rahatlıkla koyulabileceği anlamında “öyle de olur, böyle de olur” gibi ifadelerle anlaşılabilir. Önce “Neden o norm seti değil de bu norm seti?” diye sorulmalıdır. Küçükbaş hayvanlara verilen ad her dilde farklı olabilir. Hareketli üretim araçları (büyük ve küçükbaş

15 Pecheux bu duruma “unutma” adını vermektedir. Bu unutma ya da bastırma yüzünden konuşmacının anlamları kendine “apaçık/besbelli” görünür. Nasıl ki Lacan’da çocuk kendisini kendi imgesel benzeriyle özdeşleştirmekte ise konuşan özne de benzeri şekilde, kendisine hükmeden kurallar kümesi (söylemsel formasyon) ile bir özdeşleşme içine girmektedir. Bu özdeşleşmenin tahakkümü özdeşliğin kırılması (*dis-identification*) yolu ile aşılabilecektir ki siyasal dönüşümün anahtarı da buradan çıkartılabilecektir. Terry Eagleton (1996). *İdeoloji*, çev. Mutallip Özcan, İstanbul: Ayrıntı, s. 272.

16 Bkz. Ted Benton ve Ian Craib (2008). *Sosyal Bilim Felsefesi*, çev. Ümit Tatlıcan-Berivan Binay, İstanbul: Sentez, ayrıca Terry Eagleton (2004a) ve Terry Eagleton (2004b). *Edebiyat Kuramı: Bir Giriş*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı.

17 John Sturrock (2003). *Structuralism (Second Edition)*, Oxford: Blackwell Publishing, s. 35-36.

18 Sturrock (2003) s. 35-36.

hayvanlar) üzerindeki mülkiyetin belirleyici olduğu (ya da bir dönem olmuş olduğu) toplumlarda bu hayvanların yaşlarına, cinsiyetlerine ve birçok başka özelliklerine göre çok sayıda isim taşıyacağını ama bu hayvanlarla işi olmayan (ve geçmişte de işi olmamış) toplumların küçükbaş hayvanların tümü için bir ya da iki isim kullanacağını bilebiliriz. Küçükbaş hayvana verdiğiniz isimler değilse de bizatihi sosyal inşa süreçleri; üretim ilişkilerinin ve üretici güçlerin verili bir toplumda, verili bir zamanda, içinde buldukları gelişmişlik düzeyi ile alakalıdır. Biri diğerini doğrudan belirlemiyor olsa da, üretim ilişkileri göz önüne alınmadan (göndergenin önemi tam olarak idrak edilmeden) sosyal inşa süreçleri hakkında fikir yürütmek mümkün değildir. Kısacası trene ne isim verirseniz verin, tren geçerken demiryolunun üzerinde durmayın!

Tekrar edelim: ortaya konulan ayırım (gösterge ile gönderge arasındaki ayırım) bir kez atlandığında, söylem dışı ile söylem arasındaki ilişki görünmez hâle gelir: Göstergeler her dilde keyfi (herhangi bir zorunluluk durumuna tekabül etmeden) oluşur ama bu durum gösterge ile kastedilen şey (gönderge) arasındaki ilişkinin maddiliği üzerinde etki doğurmaz. Bir başka deyişle bir çoban toplumu öküzü bin türlü isim verebilir ama bu insanlar öküzü bir üretim aracı olarak kullanacaklar ise; sütünü sağıp etini yiyecekler, derisinden de ayakkabı yapacaklar ise; öküzün anlamı isimlerinden bağımsız olarak –örneğin takası imkân dâhiline sokacak olan evrensel eşitleyici olarak– mevcut olacaktır. Bu bağlamda gösterenler gösterilenlerden önce mevcut olmayabilir, ancak bu kural kastedilene (göndergeye) tatbik edilemez: O gösterene de gösterilene de önceldir ve söylemin tutarlılığının ölçütü olarak söylem dışını her daim teorik hesaplara dâhil eder. Anılan karışıklığın (gönderge – *referent*– ile gösterge –*sign*– arasındaki karışıklığın) sürekli tekrarı, bizi söylemler arasında mutlak doğru olanın saptanılmasının imkânsızlığından yola çıkılarak oluşturulan çoğulculuk fetişizmine getirmektedir. Öyle ya, yapının dışına çıkılıp da farklı yapıları değerlendirmek için bir kriter geliştirilemiyor ise, kimseye bir doğru diretilemiyor ise, bütün farklılıkları bir arada bulundurmamak meziyet olacaktır. Peki, ama hangi düzlemde gerçekleşecek bu biraradalık? Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kutsiyeti tabanında mı? Tabanın vazgeçilmezliği veri ise; çoğul bir yan yana duruş mu, yoksa tikelin üzerine eklenmiş hiyerarşik bir dizilim mi vardır? Görüldüğü gibi çoğulculuk olarak sunulan şey de aslında bir tikelliği önvarsaymak durumundadır.

Öyleyse şunu söyleyebiliriz (ve söylenmiştir de), anlamları yazar ya da okuyucu değiştirmemektedir. Söylemin dışında bulunan ama söylemleri baştanbaca donatarak var eden, pozisyonları ve kapsadıkları mücadeleleri üreten maddi pratikler alanı, okuyucu ve yazarı aşmaktadır. Bu gerekçeyle, Althusser'in belirttiği gibi¹⁹, evrensel bir semantik (anlam bilim) olmadığını söylemek

19 Louis Althusser (2006). *Makyavel'in Yalnızlığı*, çev. Turhan Ilgaz, Alaeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara: Epos.

mümkün olacaktır. Diğer yandan bir anlamın genelliği de kelimenin pozisyonuna bağlı olacaktır. Kelimelerin anlamlarını bulduğu pozisyonlar, bu kelimeleri içeren söylemleri sınıf mücadelesinin eksenine oturtunca, Althusser'in ideoloji kategorisini somuta doğru götürecektir yol da açılmış olur. Antagonistik olan şey pozisyonlara içkindir; pozisyonlar –ideolojik aygıtlar dolayımı ile üretilerek– söylemleri baştanbaşa geçen –ama söylemlerin dışında bulunan– antagonizmaların etkileridir. Bu yordamla, anlamlar, olumsuzluğun zorunluluğunu dile getirircesine, mücadeleler içerisinde oluşur ya da kaybolurlar. Öyleyse açıklama için şeylere ya da kişilere bakmak yersiz bir hale gelecektir. Bu böyledir zira sınıf mücadelesi ne bir şeydir ne de kişileştirilebilir.

Söylem ve Sol (Materyalist Bir Teorik Stratejinin Konturları)

Marx'ın çabasının merkezi, sosyal teorinin sosyal gerçekliği mümkün olabileceğince temsil edebilmesiydi. Sosyal teori ve sosyal gerçeklik arasında *Grundrisse*'nin giriş bölümündeki yöntemle ilgili kısa bölümde açıkça tesis edilen bu ilişki, anlama ve açıklama tarzımızın genelde sosyal tarih, özelde kapitalist birikimin farklı dönemleri boyunca değişmesi gerekliliğini doğurur. Nihayetinde, verili herhangi bir teorinin kabul edilebilirliğinin iki temel unsuru vardır. Bu unsurlardan birincisi bu teorinin kavramsal ve yöntemsel dayanaklarında tutarlılıktır. Buraya kadar yapılan açıklamalardan, Marksizm'in kavramsal ve yöntemsel çalışmalarda tutarlılık sağlamak amacıyla ortaya koyduğu çabanın, belki başka hiçbir teorinin ortaya koymadığı kadar yoğun olduğunu söylemek mümkündür. İkincisi, bu teorinin ve bu teorinin bir parçası olduğu söylemin üreticisi, yayıcısı ve destekleyicisi olan ya da bu potansiyeli taşıyan toplumsal grupların, bu söylemin mevcudiyetinden rahatsız olan toplumsal gruplar karşısındaki konumudur. Marksist bir perspektiften bakıldığında, tutarlılık ölçütü anlamını ancak verili güç dengesi içerisinde bulur. Gelinek noktada Saussure'ü kendi teorisini yanlış anlamakla suçlayabilmek için gerekli özgüvenin kaynağını saptayabiliriz.

Öznel unsurlara yönelen bir teori, söylemin maddiyatını, ideolojinin söylem içerisinde çatışmalı biçimlenişini ve söylemin ancak kendisine referansla var olabileceği çatışkılı toplumsal yapıları göz ardı etmeye mahkûmdur. "... ideolojinin var olduğu yer, görünümüne rağmen, yani fikirler ve ideoloji hakkındaki önyargılara rağmen, *fikirler* değildir. İdeoloji, "fikirler" in taşıyıcısıymış gibi gözükken yazılı (kitaplar) ya da sözlü (vaazlar, dersler, söylemler, vs.) söylemler biçiminde varolabilir. Ama tam da "fikirler" hakkında oluşturulan "fikir" bu söylemlerde olup biteni yönetir. ... "*fikirler*" in, fikir ideolojisinin inandırmaya çalıştığı gibi, *ideal, idea'sal ya da tinsel* bir varoluşu asla olmadığını, *maddi bir varoluşları* olduğunu söyleyebiliriz." [italikler Althusser'e ait]²⁰.

20 Louis Althusser (2005). *Yeniden Üretim Üzerine*, çev. A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, s. 121.

Öznel unsurları dışlayarak, sosyal sınıf pozisyonlarından kaynaklanan gerilimlerin öznel arası mücadeleye konu olması sürecinde üç mekanizma saptanabilir. Özdeşleşme (*identification*) yüz yüze geldikleri “ilişki” önerileri karşısında egemen sınıfa eklenen ideolojinin imajlarını benimseyen, bunlara “özgürce” tabi olan, iyi öznelerin/iyi çocukların seçtiği biçim/kipliktir. Karşı özdeşleşme (*counter-identification*) egemen sınıfın tanımlamalarını basitçe reddedenlerin ya da egemen sınıf fraksiyonları arasındaki çatışmada bu fraksiyonlardan birisinin çıkarımın savunulmasında kullanılan söylemlerden birisini benimseyip diğerini reddedenlerin tabi olduğu kipliktir. “Kahraman Osmanlı neferi” ya da “kısıp gözleriyle ufka doğru boş boş bakan eli silahlı adam” tipolojisini benimseyen kimseyle, bunlara Osmanlı neferlerinin ya da ilgili eli silahlı adamların olumsuzlukları üzerine bir anlatıyla karşı çıkan kimselerin durumu, sırasıyla, özdeşleşme ve karşı özdeşleşmeye örnek verilebilir. Aynı şekilde falanca grubun üyelerinin mertlikleri ya da namertlikleri üzerine bir tartışmada gündeme gelen tutumlar, özdeşleşme ile karşı-özdeşleşmenin kutuplarında dolanıyor olacaktır. Burada özdeşleşme ile karşı özdeşleşme arasındaki ilişkinin oluşturduğu çelişki, Althusser’in deyimiyle, sıradan bir çelişkidir. Buna göre karşı özdeşleşme edimi kendini sadece karşıt imle, artı ya da eksi ile A ve “değil A” ile gösteren iki eşit kendiliği karşı karşıya getirmek suretiyle var etmektedir.²¹ İdeolojilerin çekişme içerisinde birbirlerini biçimlediklerini hatırlarsak, bunların birbirlerini desteklediğini görebiliriz. Bu durumda *Teori* bir üçüncü kiplik arayacaktır. Özdeşliğin kırılması (*dis-identification*) bu üçüncü seçeneği sunar. Özdeşliğin kırılması mevcut pratikler üzerine ve bunlara karşı olarak çalışmanın bir ürünüdür. Hiçbir insanın falanca grubun üyesi olmak hasebiyle mert ya da namert olamayacağını; grup aidiyetlerinin çatışmalı süreçler içerisinde biçimlendiğini, özsel olmadığını savlayan, somut durumda çatışmanın –örneğin- işgücü piyasasının dinamiklerinden kaynaklandığını vurgulayan kimselerin tutumu özdeşliğin kırılmasına yönelik bir tutuma örnek olarak verilebilir. İlk ikisi (“kimlik”, “öteki”, “farklılık”, “çoğulculuk”, “demokrasi” gibi terimleri olumlamak ya da karalamak yoluyla –yerli yersiz- sürekli tekrarlayarak) birbirine karşı yatay bir mücadele alanını oluştururken, bu üçüncüsü bunların arasından dikey istikamette (ilgili terimler aracılığı ile gündeme getirilen çatışmaların varlık koşullarını irdeleyerek) ilerler ve koşulların değiştirilememesi halinin günahını söylemi değiştirerek temizlemeye kalkmaz.²²

Öyleyse, ideolojinin söylemlerin “etkisiyle” çatışmalı biçimlenişini ve söylemin ancak kendisine referansla varolabileceği çatışkılı toplumsal yapıyı (ya da devletin ideolojik aygıtlarını kat ederek geçen ama bunların dışında üretim ilişkilerinde köklenen antagonizmaları) ihmal eden yaklaşımlar mevcut pratikleri

21 Althusser (2006) s. 246.

22 Pecheux'den aktaran Macdonell (1991) s. 30-40.

aşamaz, dikey bir istikamette ilerleyemez ve özdeşliğin kırılması sonucuna ulaşamazlar. Zira özdeşliğin kırılması olanağı, bir başka pozisyonun, mevcut ideolojiye antagonistik olarak konumlanmış bir başka üretim ilişkileri ile ilişki önerisinin (baskın ideolojiye ait kimliklerin ve özdeşliklerin dönüştürülmesi ve kaldırılması önerilerini içeren söylemlerin) içine gömülüdür ve bunların etkinliğine bağlıdır. Bir başka deyişle, sömürüyü mümkün kılan toplumsal yapıların göz önüne alınması, söylemi öznel anlamların dünyasından çıkartmakla kalmaz, öznel anlamların, öznel dolayımı ile üretildiği süreçler üzerine çözümleme yapmayı da mümkün kılar.

Tekrar edelim: Hiçbir ideoloji bir başına var olmaz. İdeolojiler birbirleri ile çatışkılı ilişkiler içerisinde biçimlenirler. Bu çatışmanın gerçekleştiği alanlar bütün toplumsal sathları kaplar ama çatışma en belirgin olarak kurumlar ve bu kurumların maddi biçim edindikleri devletin ideolojik aygıtları içerisinde gerçekleşir. Çatışmalar, en son tahlilde, üretim ilişkilerine kök salmış sınıf mücadelesi ile bağlantılıdır. Althusserci perspektiften bakıldığında, sınıf mücadelesi ile kurulan dolaylı bağlantı, ekonomik indirgemecilik sorununu, toplumun en son uğrakta ekonomik alan tarafından dolaylı olarak belirlense bile, onun her birisi görelî otonomiye sahip farklı alanlardan oluştuğunu ileri sürerek çözümlenmektedir. Ancak, en son tahlilin hiç gerçekleşmeme ihtimali Althusserci çözümlerinin Marksist niteliğinin sorgulandığı çalışmaların temel konusu olmuştur.²³ En son tahlilin gerçekleşmesi durumunda ise bu alansal/ bölgesel teorileştirme girişiminin Althusser'in üstbelirlenim²⁴ kavramı ile ters düşebileceği ya da Yapısalcı toplumsal bütünlük kavramını savunmanın imkânsız

---

23 Bkz. Ellen Meiksins Wood, (2003). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, çev. Şahin Artan, İstanbul. İletişim.

24 Althusser'e göre (Hegelci de denilebilecek) genel anlamda çelişki fikri teorik bir açıklamanın önünü açmak yerine kapatmaktadır. Bunun yerine çelişkiler vardır; bunların bazıları karışamaz cinsten de olabilir. "...hepsinin kökeni aynı değildir, anlamları aynı değildir, aynı uygulama düzeyleri ve yerleri yoktur ve yine de bir kopuş birliği içinde 'kaynaşır'-, o zaman, genel 'çelişki'nin biricik niteliğinden söz etmek artık mümkün değildir". Louis Althusser (2002). *Marx İçin*, çev. A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki, s. 123. Devrimci bir durum var ise diğerleri üzerinde belirleyici hâkimiyet kurmuş bir temel çelişkiden bahsedilebilir. Ama bu durum tahakküm altındaki çelişkilerin ve bunların kaynaşmalarının önemini azaltmaz. Zira bu çelişkileri doğuran koşullar, derinlerde duran tek bir genel çelişkiye ait farklı yüzey görüntülerini değil, üretim ilişkilerinden kaynaklandığı ölçüde, hem farklı tikel çelişkilerin görüntülerini, hem de bu görüntülerin varlık koşullarını oluştururlar. Böylece varoluşları kendi etkinliklerinin ürünü haline gelir. Münferit çelişkiler içinde işledikleri toplumsal bedenini ayrılmaz bir parçası haline gelirler. "Çelişki ... tek ve aynı hareket içerisinde hem belirleyici hem de belirlenendir ve harekete geçirdiği oluşumun çeşitli düzeylerinde ve çeşitli mercilerinden belirlenir". Althusser (2002) s. 124. Üstbelirlenim varoluşları kendi etkinliklerinin ürünü haline gelen bu çelişkilerin ortak toplumsal ürünüdür.

hale gelebileceği de söylenmiştir.²⁵

Gelinen noktada Althusser'in üstbelirlenim kavramı ile uyumlu olarak "en son uğrakta üretim ilişkileri tarafından belirlenme" çözümünü "ekonomik belirlenimin her uğrakta gerçekleştiği" çözümü ile değiştirmek anlamlı görünmektedir.²⁶ Bu durumda, Hegelci diyalektiğin tek yönlü ve çizgisel haritalaştırmalarının aksine;²⁷ bu belirlenimin her seferinde farklı ölçeklerde gerçekleşeceği ve ekonomik olanın yanı sıra pek çok güçlü üretici mekanizmanın devreye gireceği ve gelişimin yönünü muhtelif istikametlerde belirleyebileceği açıktır.²⁸ "Somut insanlar, içinde tutulmuş ve alan/tutan taraf olarak maruz kaldıkları münasebetlerin pek çok belirlenmelerinin birleşimiyle belirlenmişlerdir".²⁹ Kısacası, belirlenim güç tatbik etme potansiyeline sahip unsurlar arasında yapısal olarak sınırları belirlenmiş ilişkiler üzerinden ortaya çıkartılabilir. Anılan durum Woodiwiss tarafından iççelik (*imbricatedness*) olarak adlandırılmıştır.³⁰ Kavram farklı (ideolojik, iktisadi, siyasi) pratik alanlarına ait ilişkilerin sürekli biraradalığına gönderme yapmaktadır. İççelik kavramı sayesinde farklı pratik alanlarına ait ilişkilerin sürekli biraradalığını tahayyül edebilir, belirlenimin gerçekleşmesi için en son tahlili bekleme zorunluluğundan kurtulabiliriz. Aynı iççelik olgusunun, kapitalizmi, değer-dışı biçimi gözden çıkarmak pahasına değer-biçime odaklanıp, iktisadi ilişkilerin kapalı tahayyülü üzerinden kavramsallaştıran, bu sistemi kendi kendine yeterli bir sistem olarak ele alan yaklaşımların bütününe geçersizleştirilebileceğini de savlamak mümkündür.³¹

25 Bob Jessop (1985). *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, Londra: Macmillan Press.

26 Bkz. Anthony Woodiwiss (1990). *Social Theory After Postmodernism: Rethinking Production, Law and Class*, Wincester: Pluto Press.

27 Althusser (2002).

28 Jonathan Joseph (2002). "Five Ways in Which Critical Realism Can Help Marxism", Brown, A., Fleetwood, S. ve Roberts, J. M. (der.) *Critical Realism and Marxism*, Londra: Routledge içinde, s. 23-43.

29 Althusser (2006) s. 268.

30 Woodiwiss iççelik kavramını pek çok açıdan Thompson'un ([1975]. *Whigs and Hunters*, Londra: Allen Lane) kullandığı anlamda kullanmış olsa da, burada kullanıldığı biçimiyle kavram, yapının işleyişi içerisinde alanların karşılıklı etkisine gönderme yaptığından, Althusserci terminolojiye ters düşmeyecektir.

31 Kaldı ki Althusser'i de yanlış okumamak gerekir, O'nda farklı (ideolojik, iktisadi, siyasi) pratik alanlara ait ilişkilerin iççeliği düşüncesi açıkça mevcuttur: "Kapitalist üretimin dünyasında iktisadi 'veri'nin kütleli 'gerçeklikleri'ne rağmen, ve tam da fetişleştirilmiş 'gerçeklikler'in 'kütleli' karakteri sayesinde, iktisadi olanın özüne ancak kavramının inşasıyla erişilir; yani iktisadi olanın bölgesinin bütünü yapıyı içinde işgal ettiği yerin ortaya konmasıyla, dolayısıyla, bu bölge ile diğer bölgeler (hukuksal-politik ve ideolojik üstyapı) arasında mevcut eklemlemenin ortaya konmasıyla ve bizzat iktisadi bölgenin içinde başka bölgelerin varlık (ya da etkililik) derecesiyle buraya varılır" [italikler Althusser'e ait]. Althusser, vd. (2007), s. 465.

Bugün için, ideolojik, siyasi ve iktisadi alanların içiçeliği düşüncesinden hareketle geliştirilen çözümü tercih etmenin bir eklektizm olmadığı inancındayım, zira bu durumda, iki farklı teorinin unsurlarının “öylesine” bir araya getirilmesinden değil, Althusserci izleğin içinde gelişen tartışmaların neticesinden bahsedilmektedir. Bir başka deyişle, kullanılan terimler aynı teorik sistemin türevidirler. Buna göre, üretim sürecinin kendisi, bir emek sürecinin, dolayısıyla, bu sürece mündemiç bağımlılık ilişkilerinin, bu sürece girenlerin üretim ilişkileri ile kurdukları ilişkilerin ve bunun sonucunda belirlenen yaşam stratejilerinin ürettiği toplumsal etkilerin sonucu mümkün olabilmektedir ve bu sayılanlar asla bir başına iktisadi olana tahvil edilemezler. İktisat alanı, üretim sürecine –ve artı-değerin temellüküne– farklı mesafelerde konumlanmış ve yapısallaşmış ilişkilerden oluşmaktadır. Bilhassa iktisat alanına odaklanan bir teorik gayret bile, anılan gerekçelerle, ideolojik ve siyasi olanın bu alan içindeki kurucu rolünü hesaba katmak durumundadır. İktisadi ilişkilerin ağılık teşkil ettiği yapısallaşmış alanlar diğer ilişkilerin müdahalesinden azade değildir. Burada iktisadi olanın son tahlilde belirleyiciliğinden ziyade, sürekli olarak içinde yer aldığı bir katılım ilişkisi vardır. İktisadi olanın, yapının yeniden üretiminde, toplumsal yapının bütününe kapsayan üretimin genel koşullarının sürekliliğinin genel biçiminin ortaya çıkmasında, sürekli belirleyiciliği vardır ama bu belirleyicilik ne A’nın B’yi belirlemesi gibi tek yönlüdür ne de bir son ‘an’ beklentisi içerisinde sürekli ertelenir. İktisat alanının bütünü edimsel mekanizması içerisinde az çok baskın oluşunun (değer-biçimin değer-dışı biçim üzerindeki egemenliğinin ya da artı-değer üretiminin ve üretilen artı-değerin temellükünün, toplumsallığın üretimi ve yeniden üretimindeki merkezi rolünün), hem iktisadi bölgeler içerisinde başka bölgelerin varlığının kabulü hem de sürekli katılım ilişkisinin göz önüne alınabilmesi olanaklarını dışlamadığı söylenebilir. İktisat alanının kendi kendisine yeterli, değişimin yalnızca sistemin iç diyalektiğine bağlı olarak ortaya çıkabileceği (ya da öznelere önceden belirlenmiş hareketlerinin sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıktığı) bir alan olmadığını da hatırlarsak, Woodiwiss’in³² içiçelik (*imbricatedness*) olarak tanımladığı durumu, farklı pratik alanlarına ait ilişkilerin sürekli biraradalığını, tahayyül edebilir, iktisadi olanın belirleyiciliğini de böyle “anlayabiliriz”.

Söyleme geri dönersek, söylemler anılan mücadeleler içerisinde anlamlarını bulurlar Ancak önerdiğimiz bakış açısı içerisinden, ideolojinin etkisinin (söylemler dolayımı ile üretilen uyum pratiklerinin ve bu uyum pratiklerinin içerdiği örtük şiddetin) her somut durumda ayrıca çözümlenmesi gerektiğini; her somut durumda üretim ilişkilerinin rolünün bizatihi ele aldığımız söylemsel formasyon üzerinden

32 Anthony Woodiwiss (1990). *Social Theory After Postmodernism: Rethinking Production, Law and Class*, Winchester: Pluto Press.

değil de, bunun ilişki içerisinde bulunduğu diğer söylemsel formasyonlar aracılığı ile değerlendirilmesi gerektiğini belirtmeliyiz. Bu yapılmaz ise, sadece görüntüler ve kendi söylem dışı ile ilişkileri kesilmiş söylemler üzerinden ilerlenirse varacağımız yer kendi yokluğuna referansla meşrulaştırılan sığ bir çoğulculuk fetişizmi olacaktır.

Tahakküm olgusunu ele alalım: Kadın erkek ilişkilerindeki eşitsiz pozisyonlardan ve erkek egemen söylemlerin içeriklerinden öteye gidemeyip, erkek egemen söylemin hem kendi söylem-dışıyla hem de diğer söylemlerle ilişkisini çözümlersek; farklı toplumsallıklar içerisinde farklı söylemlerin bütünsel etkisinin neden hep belirli sınıf pratikleriyle sonuçlandığını anlamaya gayret etmez isek, ulaşacağımız yer, “farklılıkları kabul edelim, etmeyenler için eğitim şart” düsturunun güncel açılımlarından öteye gidemeyecektir. Tahakküm olgusunun sınıfsal içeriği görünmezleştiği ölçüde, çıplak zorun bulunmadığı yerde sınıfsal ilişkileri anlayabilmek için gereç kalmadığı düşünülebilir. Ataerkil içerimleri olan bir ifade, sadece içinde yer aldığı söylemsel formasyonun sınırları içerisinde değerlendirilirse, üretim ilişkilerinin rolünü saptamaya yönelik çalışmalar sonuçsuz kalacaktır. Bu sınırlar içerisinde kalındığında “sınıf bunun neresinde?” sorusu ile yüzleşmeye çalışmak da yersiz olacaktır.³³ Yapılması gereken, verili somut anda ve somut toplumsal formasyonda bu durumun kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesindeki rolünü, kapitalizmle pre-kapitalist unsurlar arasındaki karşılıklı yeniden üretim bağlantısını araştırmaktır. Üretim ilişkileri ancak ilgili söylemsel formasyonun ilişki içerisinde bulunduğu ve etkileri neticesinde ideolojiyi oluşturan diğer söylemsel formasyonlarla birlikte değerlendirilirse hesaba katılabilir ve ataerkil içerimleri bulunan ifadelerin neden kapitalist bir toplumda farklı, feodal bir toplumda farklı anlamlar üretebileceği üzerine çözümlene mümkün hale gelir. Bunun yanı sıra unutmamak gerekir ki “Marksist teori evrensel hak olarak da, keyfi olarak da, kendini insani ve toplumsal ‘olguların’ alanı içinde veren her fenomene yayılabilir değildir. Her seferinde veriler üzerinde karar vermek gerekir”³⁴. Böyle demekle salt somut durumun somut analizinden değil, somut durumun siyasi eylem için barındırdığı potansiyellerden de bahsetmekteyiz.

İdeolojik tahakküm büyük öznenin seslenişi hasebiyle taşıyıcının verdiği tepkilerde kök salar. Bu yolla taşıyıcının bedeniyle giriştiği pratik ilişkiler, kullandığı dil ve geliştirdiği/eklemlendiği düşünce setleri üzerinde etkilidir. “İyi

33 Aynı damardan, hukuk normlarında açıkça çıplak zorun örgütlendiği belli bazı durumlarda -eşya borçlar ve ticaret hukuku ve iş hukuku normları haricinde- sınıfsal ilişkilerin takip edilmesi “masalcılık” olarak kabul edilebilir.

34 Althusser (2006) s. 302.

bir Gogoş³⁵ olmak istiyorsan saçların uzun ama tepen kel olacak!” ifadesi doğrudan sömürü ilişkilerine gönderme yapmıyor olabilir. Diğer yandan tahakküm, bir yandan, anlam süreçlerini ve bedeni irtibatlandırırken bir diğer yandan hiçbir zaman kendi başına bir hedef olmayıp, hep sömürünün bir vasıtasını teşkil eder.³⁶ “Sömürünün bu maddi temeli, yani sömürü ilişkilerine özdeş üretim ilişkilerinin bu maddi temeli olmadan kapitalizm olamaz. Bazı hayalcilerin karşımıza kapitalist üretim tarzını baskıya, dahası, “otorite”ye indirgeyen modası geçmiş bazı anarşist düşünceleri çıkardıkları bir dönemde bu tespiti defalarca tekrarlamak gerekir”.³⁷ Anılan gerekçelendirmeye binaen her somut durumu kendi içerisinde ele alarak; tahakkümü (sınıf mücadeleleri ve diğer mücadelelerin pratikleri ile irtibatlandırmak suretiyle) yeniden üretimi mümkün kılan unsur olarak çözümlenmeye dâhil etmek yolu açıktır.

Öyleyse, herhangi bir baskı biçimini toplumsal bütünselliğin sağlanmasındaki *a posteriori* işlevinden³⁸ soyutlayıp, yüzer-gezer (sınıf içeriğinden kopartılmış) bir iktidar nosyonunun görüngüsü haline getirip, buradaki anlam kayması –yer değiştirme– üzerinden pragmatist çözümlenmeler yapmaktansa, seslenme mekanizmasının açıklayıcılığını çıplak zorun açıklayıcılığının önüne koyarak ilerleyen ve farklı tahakküm biçimlerinin izlerini takip eden bir strateji geliştirmek, materyalist pozisyonu korumak açısından elzemdir.

Çatışmanın henüz tezahür etmemiş formlarını, belirlenmiş olumlu biçimi ile şimdiden öngörmek mümkün değildir. Mümkün biçimler ancak mücadele sırasında gün ışığına çıkıp gündeme gelebilir, keşfedilebilir ve gerçek haline gelebilirler. “Bu koşullarda Marksist teorinin ‘sonlu’ olduğunu kabul etmek, onun kapalı bir teori olmasını tümüyle dışlar. Kapalı olan tarih felsefesidir, çünkü tarihin tüm akışını önceden kendi düşüncesi içinde kapatmaktadır. Yalnızca ‘sonlu’ bir teori kapitalist toplum içinde ortaya çıkardığı çelişik eğilimlere gerçekten açık olabilir, onların rastlantısal haline geliş süreçlerine, işçi hareketinin tarihine hiç durmadan damgasını vurmuş olan öngörülebilir ‘sürprizlere’, dolayısıyla da dikkatli ve tarihin uslanmaz hayal gücünü zamanında ciddiye alıp hesaba katmaya muktedir olarak açık olabilir”.³⁹ Böylece uyumlu ve itaatkâr öznenin yaratılması sürecini üretim ilişkileri ile bağlantılandırmak, bu öznenin inşası sürecinde disiplinin “yapıcı” rolünü, özneye de bir direniş alanı bırakarak

35 Farazi bir etnik-dini grup.

36 Althusser (2005) s. 120.

37 Althusser (2005) s. 120.

38 Marksizm araştırma nesnesinin toplumsal işlevini ilgili nesnenin varlık sebebi saymaz ancak bu nesnenin işlevi üzerinden sosyal yapılar ve sosyal sınıflar arasındaki bağlantıları ifşa edebilecek hipotezler üretir, bir başka deyişle buradaki işlevselcilik *a priori* değil *a posteriori* bir naturayı haizdir.

39 Althusser (2006) s. 341.

hesaplamak mümkün olabilecektir. Yine tahakkümün bir öznesiz tasarım olarak kusursuz işleyen bir mekanizma olmadığı, direnişin de başlı başına bir iyiyi temsil etmediği ve mücadele sürecinde başlı başına iyiyi temsil etmeyen bu direnişin üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için kullanılabilceği sonucuna varmak imkân dâhiline girecektir. Bu böyledir zira yaratıcı olan iktidar değil mücadeledir.

Hindess ve Hirst, Derrida ve Foucault'nun (geneolojisi ve bu yazarın pragmatist çalışmaları) izleğinden yola çıkan ve çoğu zaman Marksizm'e karşı kullanılan söylem yaklaşımlarından farklı olarak, Marksist söylem çalışmalarının, bir kimlik ve pozisyon üretimi üzerinden tahakküm altına alma pratiği karşısında, "bireyleri" kimliklerinden koparma/arındırma (*disidentification*) ve bireyselleşme yönetimini bozma maksatlarına yönelme potansiyeli taşıdığı belirtmek gerekir.

Marksist bir perspektiften söylemin disipline edici etkisinden bahsedildikte, disiplin kavramı, post-yapısalcı anlamlarından sıyrılarak, burjuvaziyi dışarıda bırakan (bir grubun bir diğerini üretim ilişkilerine uyumlu hale getirmek için dışarıdan uyguladığı) tek yönlü bir teknik olmaktan çıkacak, hâkim üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi sürecinde gelişen –sınıf çizgileri arasındaki ayrımları güçlendiren– pratikler arasında değerlendirilebilecektir. Disiplinin kusursuz işleyişini burjuvaziyi bir özne haline getirmeden kurgulayabilmek için iktidara kendi içerisinde ve kendi terimleri ile varolan (yüzer-gezer) bir şey statüsü vermek Foucault'nun pragmatist çözümlerden birisi olarak tanımlanabilir. Oysaki iktidarın bir ilişki olma niteliği, bu ilişkinin iktidarın "içi" ile sınırlı olmadığı sonucunu da içerir. Bir başka deyişle, iktidar onu tatbik edenle ona maruz kalan arasındaki ilişkilerle sınırlı değildir. Foucaultcu izlekten gidildiğinde direniş dışarıda kalır.⁴⁰ Savaşan devletler dönemindeki Çin'deki iktidarla, kapitalist bir toplumsal formasyonda tatbik edilen (kendi alanını ilan eden) iktidar arasında esaslı bir kopuş vardır.

Marksist çözümleme içerisinde, disiplinin tatbikini mümkün kılan iktidar, kendi içerisinde ve kendi terimleri ile varolan bir şey olmaktan çıkacaktır. Zira Marksist yaklaşım içerisinde pratik (dolayısıyla iktidar pratikleri) çelişki ve mücadele dışında bir yerden kaynaklanmaz. Anılan bu yeni donu içerisinde "disipline", Fransız Düzenleme Okulu'nun kullandığı anlamda "düzenleme"⁴¹

40 Nicos Poulantzas (1978). *State, Power, Socialism*, New York, Verso.

41 Düzenleme Okulu'na adını vermiş olan terim, Fransızcadan İngilizceye çevrilirken bir anlam kayması yaşamış, Anglo-Amerikan kullanım üzerinden gerçekleşen tanıtımı da bu kaymayı genelleştirmiştir. Robert Boyer (1990). *The Regulation School: A Critical Introduction*, New York: Columbia University Press, s. 20-21 ve Robert Boyer (2002). "Perspectives on the Wage-Labour Nexus" Boyer, R. ve Saillard, Y. (der), *Regulation Theory: The State of the Art*, Londra: Routledge içinde, s.73-80), düzenleme/regülasyon teriminin İngilizce çevirisinin hukuki siyasi (*juridico-political*) düzenlemelerle sınırlı bir anlam ürettiğini, bu haliyle Fransızca 'réglementation' –Fransızcada tüzüğe bağlanma anlamına gelen

muamelesi yapılabileceğini düşünüyorum. Bu kapsamda da işçi sınıfını disiplin etme eyleminin ve –hem bu eylemin hem de koşullarının kurucu unsurları arasındaki bağlantı noktası olarak– hukukun tanımlaması, iktidarın dar-hukuki (*juridical*) tanımlamasını mecburen aşacak, bilinçli bir özne olarak burjuvaziye atfedilemese de, kapitalist üretim ilişkilerinden müteşekkil sınıflı bir toplumsal yapının etkisi olarak açık bir sınıf içeriği kazanacak (burjuvazi ve işçi sınıfını mümkün kılan koşullar içerisinde özgül formunu bulacak), ve yine bu koşullar nedeniyle antagonistik içerimler edinen bir eylem olarak tanımlanabilecektir. Yine görülmektedir ki ancak böyle bir Teorik duruş noktası edinebilirsek, iktidarın “yaratıcı” yönünün yanı sıra bir de baskıcı yönü olduğunu (Devletin Baskı Aygıtı; mahkemeler, polis ordu vs.), üretim ilişkilerinin kurucu unsurları arasında kontrol kadar yasaklara, yasaklar kadar -ve hatta onlardan çok daha fazla- tahakküme yer bulunduğunu savlayabiliriz, savlayabilecek hale gelebiliriz.

Sonuç Yerine

İdeoloji çalışmaları, sınıf ideolojisini mümkün kılacak şekilde eklemlenen öğelerin ayrıştırılmasında, bu öğelerin toplumun maddi yapısıyla irtibatının saptanmasında, dolayısı ile siyasi taleplerin ve bunların mümkünatının saptanmasında –mümkün olmadığı yerde kapitalizmin çelişik yapısının ifşasında ve bunun radikal çözümünün ne olabileceği hususunda– bize yol gösterebileceklerdir. Böylece toplumun ücrete dayalı olarak yaşayan, iş arayan ya da emek piyasasına giremeyecek durumda olan kesimlerinin oluşturduğu çoğunluğunun siyasi mobilizasyonunu arttıracak süreçler –tabii ki mücadele süreçleri içerisinde– hızlandırılabilir.

---

bir terim- anlamına yakın olduğunu, oysaki Düzenleme Okulu'nun ekonominin yalnızca ya da ağırlıklı hukuk ve devlet tarafından yönetildiğini iddia etmediğini belirtmektedir. Aksine, düzenlemeciler iktisadi faaliyet ve davranışın düzenliliklerini ararken sosyalin geniş bir alanında işleyen iktisadi ve gayri iktisadi mekanizmalara başvurumaktadırlar. Bu surette bu mekanizmaların karşılıklı etkileşimleri içerisinde sermaye ilişkisini nasıl normalize ettiklerini ve birikimin krizler tarafından dolaymlanan çatışmalı sürecine nasıl rehberlik ettiklerini göstermek isterler. Bob Jessop ve Nai Ling Sum (2006). *Beyond the Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in Their Place*, Edward Elgar. Cheltenham, s.15.

Kaynakça

- Althusser, Louis (1987). *Politika ve Tarih*, çev. Alaeddin Şenel ve Ömür Sezgin, Ankara: V Yayınları.
- Althusser, Louis (1991). *Özeleştirme Öğeleri*, çev. Levent Targu, İstanbul: Belge.
- Althusser, Louis (2002). *Marx İçin*, çev. A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki.
- Althusser, Louis (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki.
- Althusser, Louis (2005). *Yeniden Üretim Üzerine*, çev. A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki.
- Althusser, Louis (2006). *Makyavel'in Yalnızlığı*, çev. Turhan Ilgaz, Alaeddin Şenel, Seda Çarmık, Ankara: Epos.
- Althusser, Louis, Etienne Balibar, Roger Establet, Pierre Macharey, Jacques Ranciere (2007). *Kapital'i Okumak*, çev. A. Işık Ergüden, İstanbul: İthaki.
- Balibar, Etienne (2007). *Biz, Avrupa Halkı: Ulusaşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünümler*, çev. Kutlu Tunca, İzmir: Ara-lık Yayınları.
- Benton, Ted ve Ian Crab (2008). *Sosyal Bilim Felsefesi*, çev. Ümit Tatlıcan-Berivan Binay, İstanbul: Sentez.
- Boyer, Robert (1990). *The Regulation School: A Critical Introduction*, New York: Columbia University Press.
- Boyer, Robert (2002). "Perspectives on the Wage-Labour Nexus" Boyer, R. ve Saillard, Y. (der), *Regulation Theory: The State of the Art*, Londra: Routledge içinde, s.73-80.
- Eagleton, Terry (1996). *İdeoloji*, çev. Mutallip Özcan, İstanbul: Ayrıntı.
- Eagleton, Terry (2004a). *Kuramdan Sonra*, çev. Uygur Abacı, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Eagleton, Terry (2004b). *Edebiyat Kuramı: Bir Giriş*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı.
- Jessop, Bob (1985). *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, Londra: Macmillan Press.
- Jessop, Bob ve Nai Ling Sum (2006). *Beyond the Regulation Approach: Putting Capitalist Economies in Their Place*, Edward Elgar. Cheltenham.
- Joseph, Jonathan (2002). "Five Ways in Which Critical Realism Can Help Marxism", Brown, A., Fleetwood, S. ve Roberts, J. M. (der.) *Critical Realism and Marxism*, Londra: Routledge içinde, s. 23-43.
- Macdonell, Diane (1991). *Theories of Discourse*, Oxford: Basil Blackwell.
- Poulantzas, Nicos (1978). *State, Power, Socialism*, New York: Verso.
- Sturrock, John (2003). *Structuralism(Second Edition)*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Thompson, Edward Palmer (1975). *Whigs and Hunters*, Londra: Allen Lane.
- West, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant, Heger'den Foucault ve Derrida'ya*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma.
- Wood, Ellen Meiksins (2003). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, çev. Şahin Artan, İstanbul: İletişim.
- Woodiwiss, Anthony (1990). *Social Theory After Postmodernism: Rethinking Production, Law and Class*, Winchester: Pluto Press.